

מכון ון ליר בירושלים

THE VAN LEER JERUSALEM INSTITUTE

معهد فان لير في القدس

תנועות דתיות חדשות בישראל: התנועה האנתרופוסופית

אוגוסט 2016

www.meida-center.org.il

מבוא ותקציר

כללי

האנתרופוסופיה היא תנועה עולמית המבוססת על משנתו של הפילוסוף והמורה הרוחני ד"ר רודולף שטיינר, שחי ופעל במרכז אירופה בראשית המאה ה-20. האנתרופוסופיה נודעת בזכות מערכת החינוך הענפה שלה, הפרוסה בכל רחבי העולם, אך שיטתה החינוכית היא פן אחד בלבד של תפיסה פילוסופית-רוחנית רחבה יותר. תפיסה זו מבקשת, לדברי התנועה, לקשור בין הרוחני שבאדם והרוחני שבעולם, ולהציע לאדם המודרני השקפת חיים אנושית ומוסרית חדשה. לאנתרופוסופיה היבטים מטפיזיים-דתיים, לרבות אמונה בגלגול נשמות ובהמשכיותו של האני, שמהם נובע הצורך בהתפתחות רוחנית מתמדת.

שטיינר הושפע מפילוסופים מערביים חשובים, כמו גם מתורות מיסטיות. בשנת 1913 הקים את 'האגודה האנתרופוסופית' בעיר דורנאך בשווייץ, שבה ממוקם עד היום מרכז ההכשרה העולמי של התנועה. כמה שנים מאוחר יותר החל שטיינר בהקמת רשת בתי הספר 'ולדורף' ובגיבוש המשנה החינוכית של האנתרופוסופיה. כיום פועלים אלפי מוסדות חינוך אנתרופוסופיים בפריסה גלובלית רחבה ומבקשים ליישם את 'יסודות חינוך ולדורף' מבית מדרשו של שטיינר.

אנתרופוסופיה בישראל

התנועה האנתרופוסופית היא מן הגופים הוותיקים בישראל בתחום הרוחניות והדת העכשווית. הענף הרשמי הראשון של התנועה הוקם בשנת 1965. כבר בשנת 1960 תורגם לעברית ספרו של שטיינר 'כיצד קונים דעת עולמות עליונים' והפילוסוף הנודע הוגו ברגמן חיבר לספר הקדמה, שבה הביע יחס אוהד כלפי האנתרופוסופיה. מאז תורגמו רבים מכתביו של שטיינר לעברית, בין היתר ע"י הוצאת הרדוף, המתמחה בהוצאה לאור של כתבים אנתרופוסופיים.

התנועה בישראל נעדרת הנהגה מרכזית כעניין עקרוני, וזאת בדומה לבתי הספר האנתרופוסופיים, הממנים מנהל באורח פורמלי, אך פועלים מכוח תפיסה שוויונית. מרכזיה של התנועה הם בירושלים, בטבעון ובקיבוץ הרדוף שבצפון, שהוקם בראשית שנות השמונים והוא היישוב האנתרופוסופי הראשון בישראל. חברי הקיבוץ רואים בו מרכז תרבותי וחינוכי וברבות השנים פיתחו מערכות ייחודיות ברוח האנתרופוסופיה – רפואה, חקלאות אורגנית, אמנות וחינוך. בנוסף לקיבוץ, פועלת גם קהילה בנגב, בשם 'כפר רפאל', העוסקת בפרקטיקות אנתרופוסופיות בתחום הטיפולי וכן בחקלאות. גוף

נוסף המזוהה עם האנתרופוסופיה בישראל הוא 'המשולש החברתי', ששם לו למטרה לקדם את רעיונותיו של שטיינר בתחום הפוליטי.

מערכת החינוך של התנועה זוכה בישראל לתפוצה הרחבה ביותר בעולם יחסית לגודל האוכלוסייה ומשום כך, בין היתר, יש הרואים באנתרופוסופיה תנועה הצומחת 'מלמטה למעלה', דרך פעילי השטח, בניגוד לתנועות אחרות בשדה הדתי-רוחני בישראל, הצומחות בהשראת מנהיגות מרכזית או גורו כריזמטי.

מערכת החינוך האנתרופוסופית

מערכת החינוך האנתרופוסופית מתנהלת בנפרד מן התנועה ובתי הספר והגנים שלה מאוגדים לרוב כעמותות עצמאיות במקומות שונים בארץ. בית הספר האנתרופוסופי הראשון הוקם לפני למעלה מ-25 שנה בהרדוף ומאז התרחבה הרשת והיא כוללת כ-22 בתי ספר (מתוכם 6 תיכונים) וכ-200 גני ילדים. מרבית המוסדות משתייכים למערכת החינוך המוכר שאינו רשמי, למעט 5 בתי ספר שזכו להכרה כמוסדות רשמיים ע"י משרד החינוך.

כלל היוזמות החינוכיות האנתרופוסופיות מאוגדות תחת הגג של 'הפורום הארצי לחינוך ולדורף בישראל', המקיים הכשרות וסמינרים לאנשי מקצוע ומפיץ תכניות לימוד. פורום זה הקים גוף נוסף, 'מעגל הגנים הארצי', החולש על המסגרות האנתרופוסופיות לגיל הרך. הכשרת המורים והגננות במוסדות השונים נעשית בסמינרים פרטיים של התנועה במקומות שונים בארץ, אם כי בשנים האחרונות נפתחו מסלולי לימוד לחינוך ולדורף גם במוסדות השכלה גבוהה דוגמת מכללת דוד ילין וסמינר הקיבוצים. תכנית הלימודים במוסדות החינוך בישראל היא עיבוד של הגרסה האנגלית של תכנית הלימודים לבתי ספר ולדורף, תוך התאמתה לסביבה ולמציאות החיים הישראלית. התכנית מבוססת על שיטותיו של שטיינר מצד אחד, אך מכירה גם באוטונומיה החינוכית של בית הספר המקומי, באישיותו היצירתית של המורה וכן בתכנית הליבה של משרד החינוך.

לשיטת החינוך האנתרופוסופי, ילדים מפתחים חשיבה מופשטת ואינטלקטואלית בשלב מאוחר יחסית ומשום כך מושם דגש על לימוד דרך התחושות והחויות האסתטיות של הילד. חשיבות רבה ניתנת בחינוך האנתרופוסופי לקשר חם עם המורה ולהקניית בטחון ושגרת למידה.

ביקורת על האנתרופוסופיה

במחצית שנות התשעים התעורר פולמוס ציבורי בנוגע ליחסו של מייסד התנועה, רודולף שטיינר, ליהדות. וועדה שהוקמה על ידי התנועה האנתרופוסופית בהולנד, קבעה בשנת 2000 כי אין מרכיבים אנטישמיים וגזעניים מהותיים בתורתו של שטיינר, אם כי קיימות

בכתביו כמה אמירות בעייתיות. כמה חוקרים אקדמיים, לעומת זאת, ובראשם ההיסטוריון פטר שטאודנמייר, טענו כי בתורתו של שטיינר קיימים ביטויים אנטי יהודיים משמעותיים.

מעבר לביקורת על הביטויים האנטי יהודיים בכתבי שטיינר, קיימת ביקורת מאוונת על התנועה האנתרופוסופית בכלל ומערכת החינוך שלה בפרט. אחת הטענות כלפי התנועה היא שתפיסותיה מוצגות כ-'מדע רוח' אובייקטיבי ואמפירי כביכול, באופן המטשטש את הממדים הדתיים-אזוטריים שלה. ואכן, אחת הביקורות הרווחות באשר למערכת החינוך האנתרופוסופית הוא חוסר המודעות, כביכול, של הורים השולחים את ילדיהם למסגרות אנתרופוסופיות לפילוסופיה הכוללת של התנועה. בנוסף ובהקשר הישראלי, נשמעת ביקורת כלפי החינוך האנתרופוסופי בטענה שהוא מקדם 'חינוך נישה' פרטי, הפוגע במערכת החינוך הציבורית ותורם להרחבת הפערים הסוציו-אקונומיים.

ביקורות נוספות כלפי החינוך האנתרופוסופי הן פדגוגיות, כגון הטענה שהתורה החינוכית של שטיינר, שפותחה במרכז אירופה לפני כמאה שנה, איננה עומדת במבחן הזמן וההתפתחויות שחלו מאז בשדה החינוכי. מנגד, קמו משיבים לא מעטים לביקורת זו, המבקשים להראות כי תכני החינוך האנתרופוסופי דווקא עולים בקנה אחד עם המחקר העכשווי והתפיסות המודרניות לגבי התפתחות הילד.

תוכן עניינים

1.....	מבוא ותקציר.....	
1.....	כללי.....	
1.....	אנתרופוסופיה בישראל.....	
2.....	מערכת החינוך האנתרופוסופית.....	
2.....	ביקורת על האנתרופוסופיה.....	
5.....	תנועות דתיות חדשות בישראל: התנועה האנתרופוסופית.....	
5.....	1. כללי.....	
5.....	2. היסטוריה.....	
5.....	2.1. רודולף שטיינר והתנועה האנתרופוסופית.....	
6.....	2.2. התנועה האנתרופוסופית בארץ ישראל.....	
7.....	3. מצב בארץ כיום.....	
7.....	3.1. מבנה ארגוני ומנהיגות.....	
7.....	3.2. הרדוף וכפר רפאל.....	
8.....	3.3. רפואה אנתרופוסופית.....	
8.....	3.4. אוריתמיה.....	
8.....	3.5. תנועה ציבורית – 'המשולש החברתי'.....	
9.....	4. החינוך האנתרופוסופי בישראל.....	
12.....	5. אידאולוגיה ותיאולוגיה.....	
13.....	6. האנתרופוסופיה והיהדות.....	
14.....	7. ביקורת נגד התנועה האנתרופוסופית.....	
14.....	7.1. ביקורת נגד התנועה – כללי.....	
15.....	7.2. ביקורת נגד חינוך ולדורף.....	
16.....	8. פרסומים על התנועה.....	
16.....	8.1. ספרות של התנועה עצמה.....	
17.....	8.2. אתרי אינטרנט של התנועה.....	
17.....	8.3. כתבות בעיתונות בארץ ובעולם.....	
18.....	8.4. ספרות מחקרית וביקורתית על התנועה בארץ ובעולם.....	
19.....	9. סיכום.....	

תנועות דתיות חדשות בישראל: התנועה האנתרופוסופית

1. כללי

התנועה האנתרופוסופית היא אחד הגופים הוותיקים בישראל בתחום הרוחניות והדת העכשווית. משמעות השם אנתרופוסופיה היא 'חוכמת האדם' (אנתרופוס=אדם, סופיה=חכמה). מטרת השיטה, לדעת תומכיה, היא "טיפול ופיתוח היכולת לחוות את הקשר בין האדם (המיקרו) לעולם (המאקרו) מתוך הכוחות שקיימים בתוכו, תוך דגש על עצמאות וחירות רוחנית מלאה כתנאי להתפתחות בריאה"¹.

אחד המאפיינים הייחודיים והבולטים של האנתרופוסופיה הוא קיומה של מערכת חינוכית המזוהה עם התנועה, שיש לה מעמד רשמי בחינוך הציבורי בישראל ומערכת הכשרת מורים. הזיקה בין המערכת החינוכית לבין התפיסה הרוחנית האיזוטרית של התנועה היא חשובה לבחינת פעילותה של התנועה בישראל. היבט חשוב נוסף, בהקשר היהודי-ישראלי, הוא יחסו של רודולף שטיינר, הוגה ומייסד התנועה האנתרופוסופית, אל היהדות, נושא שעורר לאחרונה דיון ציבורי. לשתי סוגיות אלה יוקדשו סעיפים נפרדים בדו"ח שלהלן.

2. היסטוריה

2.1. רודולף שטיינר והתנועה האנתרופוסופית

את היסודות לאנתרופוסופיה ולזרם החינוכי שלה – חינוך ולדורף – הניח רודולף שטיינר (1861-1925): פילוסוף ומורה רוחני יליד אוסטריה, שרכש את השכלתו בתחום מדעי הטבע בטכניון של וינה וכן באוניברסיטת רוסטוק, שם כתב את עבודת הדוקטורט שלו בפילוסופיה. שטיינר שילב רעיונות מיסטיים בתפיסותיו וגרס כי ניתן להגיע להכרה של העולמות הרוחניים. הוא הצטרף לאגודה התיאוסופית ועמד בראש הסניף הגרמני של התנועה. עקב חילוקי דעות בתוך האגודה התיאוסופית הוא פרש ממנה והקים בשנת 1913 את החברה האנתרופוסופית, שמרכזה נקבע בעיר דורנאך שבשווייץ (Dornach), ליד באזל. בנוסף לספרים ומאמרים רבים, בהם שטיינר הציג את תורתו הרוחנית, הוא כתב והציג מחזות מיסטיים, הקים קהילה נוצרית אנתרופוסופית ופיתח שיטת תנועה מיוחדת בשם אוריתמיה, שיטה טיפולית לאנשים עם צרכים מיוחדים, כמו גם רפואה וחקלאות אנתרופוסופית. בעיקר ידועה השיטה החינוכית שייסד, המכונה חינוך ולדורף.

¹רונן האן, "מהי אנתרופוסופיה?" מתוך אתר האינטרנט: [אנתרופוסופיה בישראל](#), יולי 2004.

בשנת 1919 נפתח ביה"ס ולדורף הראשון בעיר שטוטגרט, דרום-גרמניה. בית הספר הוקם כמענה חינוכי לילדי העובדים במפעל הסיגריות 'ולדורף-אסטוריה', כאשר שטיינר עצמו ניהל את בית הספר בשנותיו הראשונות, ומינה את צוות מוריו הראשון של המוסד ויחד עימם עיבד במשך הזמן ותוך כדי דיונים ולמידה את 'יסודות חינוך ולדורף' הנהוגים עד היום. עד לעליית הנאצים לשלטון כבר היו בגרמניה מספר רב של בתי ספר אנתרופוסופים שנקראו 'ולדורף' ובנוסף הם הוקמו גם באנגליה, הולנד, שווייץ וארה"ב. המשטר הנאצי אסר על קיומם בכל תחומי כיבושו. משנת 1945 ואילך התרחבה מחדש תנועת ולדורף בהיקף עולמי והיא כוללת היום אלפי מוסדות בפריסה בינלאומית רחבה: באירופה, ארה"ב ובארצות רבות נוספות.

שטיינר נפטר בשנת 1925. לאחר מותו, הנהיגה את התנועה אשתו השנייה, מרי שטיינר (1876-1948). בשנות השלטון הנאצי, סניפי האגודה הגרמנית נסגרו וחבריה נרדפו, למרות האהדה של כמה ממנהיגי המפלגה הנאצית לאנתרופוסופיה. לאחר מלחמת העולם השנייה ובמיוחד בעשורים האחרונים, זכו האנתרופוסופיה ושיטת החינוך שלה לתפוצה בין לאומית רחבה. מרכז התנועה העולמי כיום מצוי בדורנאך, שם מצויים הארכיונים של התנועה, המשרדים האדמיניסטרטיביים שלה, בית הספר החופשי ללימודים רוחניים והמרכז הרוחני (שהוקם על פי תכניתו של שטיינר) ה-'אתנאום'.

2.2. התנועה האנתרופוסופית בארץ ישראל

כמה מתומכי התנועה האנתרופוסופית היו פעילים בארץ ישראל כבר במחצית הראשונה של המאה העשרים, בכללם הציירת (הלא יהודיה) אנה ריכטר מאי, האמן זאב רבן, והפילוסוף שמואל הוגו ברגמן (1883-1975). ברגמן, שהיה לרקטור הראשון של האוניברסיטה העברית, פגש את שטיינר בפראג, התרשם ממנו עמוקות וגילה יחס חיובי לאנתרופוסופיה ובכך סייע להתקבלותה של התנועה בארץ. בהקדמה לתרגום העברי של ספרו של שטיינר 'כיצד קונים דעת עולמות עליונים', הדגיש ברגמן את מפעלו החינוכי הגדול של שטיינר, הקמת בתי ספר ולדורף, שכוונו תחילה להתאים לילדי פועלים במפעלים וכן לילדים בעלי צרכים מיוחדים. לדעתו, שטיינר "היה אחד המורים הגדולים של האנושות".²

בשנות החמישים התקיימו מספר קבוצות לימוד אנתרופוסופיות בתל אביב, בירושלים ובנהריה, ובשנות השישים תורגמו לראשונה ספרים של שטיינר לעברית. בשנת 1965 הוקם הענף הרשמי של התנועה האנתרופוסופית בירושלים על ידי רעיה קרן. חברי הענף הקימו את המוסד האנתרופוסופי הראשון בארץ, בית אליהו, לילדים בעלי צרכים

²מתוך דברי המבוא של ברגמן לספר בעריכתו: חודולף שטיינר, כיצד קונים דעת עולמות עליונים, (תרגום: נחמן בר-שלום), ירושלים: רשבני, 1960.

מיוחדים. בשנות השבעים החלו צעירים ישראלים, רבים מהם בני קיבוץ, ובראשם ישעיהו בן אהרון, להתעניין באנתרופוסופיה. בשנת 1981 הוקמה הקהילה השיקומית כפר רפאל, ליד באר שבע, שנועדה לבוגרי בית אליהו. שנה לאחר מכן, הוקם קיבוץ בעל גישה אנתרופוסופית, קיבוץ הרדוף. בשנת 1989 הוקם בקיבוץ בית הספר הראשון בשיטת וולדורף. כיום פועלים בארץ עשרות גני ילדים ובתי ספר ברוח החינוך האנתרופוסופי.

3. מצב בארץ כיום

כאמור, מערכת החינוך האנתרופוסופית תופסת מקום מרכזי בפעילות התנועה בישראל, ומוקדש לה בהמשך סעיף נפרד. מעבר לכך, קיימים מספר גופים ותחומי פעולה נוספים של התנועה, שהם פנימיים יותר.

3.1. מבנה ארגוני ומנהיגות

התנועה האנתרופוסופית בארץ נעדרת מנהיגות מרכזית. לטענת אנשי התנועה, עובדה זו משקפת את האופי הבלתי-סמכותני של 'מדע הרוח', ואכן ישנם מאפיינים של הנהגה שוויונית, שבאים למשל לביטוי בכך שבית הספר האנתרופוסופי מנוהל על ידי צוות המורים (גם אם כדי לעמוד בדרישות מערכת החינוך ישנה הגדרה פורמלית של מנהל). התנועה בישראל מחולקת לשלושה ענפים רשמיים (טבעון, ירושלים, הרדוף), אשר נמצאים בזיקה מסוימת למוסדות התנועה בחו"ל, ובפרט למרכז ההכשרה בדורנאך בשווייץ. במרכז בשווייץ מתקיימות הכשרות מקצועיות מתקדמות, למשל בתחומי החינוך והאוריתמיה, ולימודים נוספים בעלי אופי איזוטרי, אך מרבית ההכשרות לישראלים מתקיימות כיום בארץ. מבחינה ארגונית, המערכת החינוכית מתנהלת בנפרד מהתנועה, וכל בית ספר או גן ילדים אנתרופוסופי מנוהל על ידי עמותה עצמאית.

3.2. הרדוף וכפר רפאל

היישוב האנתרופוסופי הראשון בארץ הוא קיבוץ הרדוף, שנוסד בשנת 1982 והוקם על-ידי ד"ר ישעיהו בן אהרון ואחרים. מקימיו ותושביו רואים את היישוב כמרכז תרבותי, חינוכי וחברתי והם פיתחו מערכות ייחודיות בתחומי חיים שונים ברוח האנתרופוסופיה – בראשן החינוך; החקלאות והמזון האורגני; האמנות והתיאטרון; הרפואה והשיקום. ביישוב מתגוררים כיום כאלף איש.³ בנוסף קיים כפר רפאל: קהילה שיקומית בנגב המשתרעת על פני שטח של 120 דונם, ומתנהלת לפי עקרונות האנתרופוסופיה. בכפר

³מתוך דו"ח [הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה](#) (למ"ס), נכון לסוף חודש דצמבר שנת 2014.

חיים סך הכול כ-115 איש, והפרקטיקות הטיפוליות בו הן אנתרופוסופיות, ובהן למשל אוריתמיה, תרפיה באומנות ועיסוי ריתמי. הכפר עוסק בין היתר גם בגידולים חקלאיים.⁴

3.3. רפואה אנתרופוסופית

האנתרופוסופיה, כפועל יוצא של תפיסת האדם שלה, מציעה גם תפיסה רפואית אודות בריאות וחולי בעלת מאפיינים הוליסטים, אם כי הללו נבדלים לטענתה מהרפואה המשלימה בכללותה. רופאים אנתרופוסופיים הם רופאים המוסמכים גם ברפואה המערבית. בארץ פועלים כעשרים רופאים אנתרופוסופיים בכמה מרפאות שונות, כאשר המרכזיות בהן נמצאות בהרדוף ובקרית טבעון (האחרונה פועלת בשילוב עם קופת חולים כללית). ההכשרה לרפואה אנתרופוסופית בארץ מתבצעת בקיבוץ הרדוף.⁵ הרפואה האנתרופוסופית בישראל נתונה לאחרונה לביקורת בגלל טענות על מיעוט חיסונים וכתוצאה מכך התפרצויות של מחלות ילדים, בעיקר שעלת וחצבת.⁶ ספרו של הרופא האנתרופוסופי ד"ר אבישי גרשוני, 'ילדות בריאה: בריאות וחינוך ילדים לאור האנתרופוסופיה'⁷, שיצא לאור לאחרונה ומקובל כמדריך המרכזי לרפואה אנתרופוסופית לילדים, מביע הסתייגויות מסוימות מחיסונים (וגם מברית המילה) אך נמנע מנקיטת עמדה מפורשת.

3.4. אוריתמיה

אוריתמיה היא תפיסת תנועה מבית מדרשו של שטיינר, המהווה חלק מפעילות המערכת החינוכית אך עומדת גם בנפרד ממנה. לפי התפיסה האנתרופוסופית, האוריתמיה הנה אומנות אשר מכילה בתוכה את כל האומנויות המלוות את האדם משחר התפתחותו: הארכיטקטורה, הפיסול, הציור, המוזיקה, השירה, הפואטיקה וכד'. האוריתמיה נחלקת לשלוש דיסציפלינות עיקריות – אמנותית, חינוכית וטיפולית (מרפאה). התנועה האנתרופוסופית מקיימת הכשרות בתחום זה, בדרך כלל בזיקה למערכת החינוך.⁸

3.5. תנועה ציבורית – 'המשולש החברתי'

תנועת 'המשולש החברתי' הינה ניסיון לקדם בישראל את התוכנית הפוליטית שהגה שטיינר בעקבות מלחמת העולם הראשונה. עיקרה של תורה זו עומד על הקושי הגלום בכך שהמדינה המודרנית כוללת כביכול שלושה מישורים – תרבותי, משפטי וכלכלי –

⁴ [כפר רפאל](#).

⁵ [לרשימת מרפאות ורופאים באתר אנתרופוסופיה בישראל](#); [לרשימת מאמרים באותו אתר על רפואה אנתרופוסופית](#).

⁶ קובי דוד, [ההורים סירבו לחסן: חצבת התפרצה בקיבוץ הרדוף](#), אתר וואלה, 14.3.2012.

⁷ אבישי גרשוני, ילדות בריאה: בריאות וחינוך ילדים לאור האנתרופוסופיה, הרדוף, 2006.

⁸ [על האוריתמיה מתוך אתר אנתרופוסופיה בישראל](#).

שאינם נמצאים בהלימה זה עם זה, ויוצרים מתחים פנימיים. במקום זאת, הציע שטיינר חלוקה משולשת בה הגבולות של המדינה התרבותית והמדינה הכלכלית למשל אינם חופפים, ואדם יכול להשתייך למדינות שונות ברמות שונות אלה.⁹ בהצהרת המטרה של התנועה נכתב כי "תנועת המשולש החברתי מביאה לישראל מסגרת חשיבה פורצת דרך, שמטרתה להעלות למודעות שלושה מרחבי פעילות המתקיימים בחברה וליישם פעילות נכונה בכל מרחב – מרחב החוק, מרחב הרוח ומרחב הכלכלה. על מרחבים אלה לפעול על בסיס ערכים שונים ובסנכרון מלא ביניהם".¹⁰

4. החינוך האנתרופוסופי בישראל

החינוך האנתרופוסופי החל בישראל עם מסגרות לחינוך מיוחד בבאר-שבע ובגבעת המורה ולאחר מכן הוקמו הגנים הראשונים בירושלים ובהרדוף. בית הספר הראשון של זרם ולדורף, ולמעשה בית הספר האנתרופוסופי הראשון בישראל, הוקם בהרדוף בשנת 1989. לפי 'הפורום הארצי לחינוך ולדורף בישראל' בית הספר "מנסה ליישם דרך חינוכית זו במסורת היהודית ובתרבות של ארץ ישראל".¹¹ בית הספר המקומי בהרדוף, שהחל כבית-ספר יסודי לכיתות א-ח', הקים בהמשך את בית-הספר התיכון הראשון בארץ בשיטת ולדורף. זהו בית-ספר על-אזורי לכיתות א' עד י"ב ובו כ-550 תלמידים. כמו כן פועלים בקיבוץ הרדוף שלושה גני ילדים. עוד הוקמו ביישוב מוסדות חינוכיים-טיפוליים לשילוב בעלי צרכים מיוחדים בקהילה: 'פנימיית טוביה' לילדים; ו'בית אלישע' ו'חירם' למבוגרים. דוגמאות נוספות למסגרות טיפוליות בשיטת ולדורף בישראל הן כאמור 'כפר רפאל', שהוא כפר שיקומי למבוגרים בעלי צרכים מיוחדים; ו-'בית-אורי' בגבעת המורה, עפולה - שהוא כפר נוסף לבעלי פיגור שכלי ברוח החינוך האנתרופוסופי.

בתי ספר תיכון אנתרופוסופיים נוספים בישראל כוללים את בית ספר 'אדם' בירושלים; בית ספר 'שקד' בטבעון; בית ספר 'זומר' ברמת גן; בית ספר 'אורים' ברמת השרון; בית ספר 'עודד' במשגב; ובית ספר 'קורצ'אק' בבאר שבע. לרוב, מוסדות חינוך אנתרופוסופיים בעיר/יישוב מסוים משתייכים לעמותה רשומה (עצמאית) באותו המקום, כאשר כלל היוזמות החינוכיות מאוגדות תחת 'הפורום הארצי לחינוך ולדורף בישראל'. הפורום מפעיל אתר המפרט את תכניות הלימוד (לפי גילאים ונושאים), עורך כנסים והשתלמויות ועוד. חברי הפורום הינם מורים ומחנכים בבתי הספר השונים המשתייכים לזרם ולדורף ברחבי הארץ, כאשר כל מוסד ממנה נציג מטעמו. הפרוטוקולים של

⁹בנימין בן-צדוק (עורך), יהדות ואנתרופוסופיה: המפגש של פרופ' ש"ה ברגמן עם ד"ר רודולף שטיינר, הוצאת הומני, 2009, עמ' 24.

¹⁰אתר המשולש החברתי, ראו גם את דף הפייסבוק של התנועה.

¹¹ראו באתר 'חינוך ולדורף בישראל'.

ישיבות הפורום אינם גלויים לציבור אלא רק לחברים מורשים (נדרשת סיסמה לכניסה ולקריאה).

במסגרת ה-'פורום' פועל גם 'מעגל הגנים הארצי', אשר הוקם בשנת 2006. ה-'מעגל' עוסק בנושאים הקשורים בגני ולדורף ובגנני ולדורף בישראל. פעילותו של המעגל סובבת סביב שלוש קטגוריות עיקריות: הכשרת צוותים ("גננים") חדשים וארגון השתלמויות וכנסים לאנשי צוות שעברו הכשרה או עובדים בפועל בגן; נושאים הקשורים בליווי גנים והכשרת מלווים; והיותו גוף מייצג המאחד את הגננים והצוותים הפועלים בגנים. מעגל הגנים הארצי הצטרף ל- Internationale Waldorf Kindergarten Bewegung (התנועה הבינלאומית של גני ולדורף) ולשם כך הוא הקים ומפעיל את 'ארגון גני ולדורף בישראל'. מעגל הגנים הארצי נפגש מדי כחודשיים ומעדכן מדי פעם את כל אנשי הצוות בפעילותו.

באתר 'אנתרופוסופיה בישראל' (antro.co.il) רשומים בסה"כ 19 בתי ספר (חלקם רק של כיתות היסוד א' עד ו', חלקם יסודי ותיכון יחד; חלקם עד ז' או ח', חלקם בתי ספר 'צומחים' ועוד). נכון לשנת 2014, קיימים כ-22 בתי ספר בסך הכול (מתוכם 4 תיכונים), 6 מסגרות הכשרה למורים וגננות, וקרוב ל-200 גני ילדים ולדורף. רוב המוסדות מוגדרים כ-'חינוך מוכר שאינו רשמי' ולכן מתוקצבים בשיעור של 75 אחוז ביחס למוסדות החינוך הרשמיים. רק חמישה בתי ספר אנתרופוסופיים (לרבות השלושה שצוינו לעיל בהרדוף, ירושלים וטבעון) זכו במהלך השנים להכרה של משרד החינוך כמוסדות רשמיים.

מכתבה שפורסמה בנובמבר 2013 עולה כי בשנים האחרונות הוגבלה פעילותם של בתי הספר האנתרופוסופיים, והם סבלו מקשיים ביורוקרטיים ותקציביים. "בתי הספר הייחודיים עברו תקופה קשה מאוד בזמן כהונתו של שר החינוך הקודם, גדעון סער", מספר גלעד גולדשמיט, יו"ר 'הפורום הארצי לחינוך ולדורף בישראל'. "המשרד הקשה על פתיחת מוסדות חדשים וגרם לקושי עבור המוסדות הקיימים. הרגשנו שיש התנגדות גם להורים שרוצים להפנות את ילדיהם לחינוך אחר".¹² בתי הספר של ולדורף בישראל וכן גני הילדים והכשרות המורים נאבקו מראשית קיומם על מקומם השווה והכללתם במערכת החינוך הממלכתית בארץ. הגנים ובתי הספר בקיבוץ הרדוף זכו, כאמור, למעמד רשמי וממלכתי רגיל, אותו קיבלו גם בתי הספר בירושלים ובטבעון. "הכניסה למערכת החינוך הרשמית והמוכרת הנה חלק מתפיסת עולם, שעל בתי-הספר להשפיע וליצור בתוך ומתוך מערכת החינוך הממלכתית. על-כן נאבקו בתי-הספר על שני דברים משלימים: הראשון, הכרה מלאה בבתי-הספר כמייצגים דרך חינוכית חשובה ולגיטימית

¹² רעות וילף, "בתי הספר האנתרופוסופיים בדרך לחינוך הממלכתי", [nrg](#), 18.11.2013.

גם בארץ ישראל, והשני הוא הזכות לחופש פדגוגי מרבי בתוכניות ובשיטות הלימוד"; כך [באתר](#) הפורום הארצי.

מרבית המורים והמחנכים בבתי הספר האנתרופוסופיים בישראל למדו בסמינר הכשרה למורים בהרדוף (הראשון) או בבאר שבע, רמת-גן ובכפר הירוק; ובשנים האחרונות חלקם גם במסלול להכשרת מורים וגננות לחינוך ולדורף במכללת דוד ילין בירושלים ובסמינר הקיבוצים בתל אביב – מוסדות המעניקים תואר ראשון בחינוך ותעודת הוראה להוראה בבתי הספר בשיטת ולדורף. עוד הסמכות מתקיימות בסמינרים פרטיים שמועברים על-ידי מורים ומדריכים מטעם ה-'פורום' ומטעם התנועה. מעטים נוסעים כיום ללמוד במרכז העולמי של התנועה בדורנאך, שוויץ, לעיתים רק כהעשרה נוספת או בשלב מתקדם של עבודה בתחום.

תוכניות הלימוד של בתי הספר בשיטת ולדורף מתבססות "על הקוריקולום שעוצב על ידי רודולף שטיינר בהתאם להתפתחות הילד בגילאים השונים. יחד עם זה, יש מקום לגמישות בהתאם לייחודיות של כל בית ספר, לדגשים הנהוגים בו, להשראה היצירתית של כל מורה ומורה, וכן להתאמת תוכניות הלימודים לתוכניות הליבה של משרד החינוך. האחריות החינוכית של בית ספר ולדורף נישאת על ידי צוות המורים והניהול המשותף. הם עצמאיים וריבוניים בכל השאלות החינוכיות שקשורות בחיי בית הספר. יחד עם זאת, מעודד בית ספר ולדורף קשר אמיץ, שיתוף פעולה ועבודה עם ההורים והקהילה הרחבה יותר סביבו"¹³.

תוכנית הלימודים הישראלית היא עיבוד של התוכנית לבתי ספר ולדורף באנגלית¹⁴, שנעשה על-ידי צוות מורים מבתי ספר ולדורף שונים בארץ, "בהתאם לתרבות ולתנאים של ישראל" (הלוקחים בחשבון תרבות, גיאוגרפיה, אקלים מקומי ועוד).

תוכנית הלימודים בבית הספר היסודי מתוכננת כדי להתאים לדמיונו של הילד ולמוכנותו ללימודים, הנקבעת לפי התפיסה הפדגוגית האנתרופוסופית הבסיסית הטוענת כי "מחשבה מופשטת ואינטלקטואלית מופיעה באופן טבעי בילדים בשלב מאוחר יותר, ואילו תלמידים צעירים יותר לומדים בצורה הטובה ביותר כשההוראה מכוונת בראש ובראשונה לתחושותיהם ולתפיסתם האסתטית. נושאי הלימוד כמו עברית, חשבון והנדסה, מדעים, תנ"ך, היסטוריה וגיאוגרפיה מוצגים בדרך ויזואלית ואומנותית, וחשוב לא פחות – על בסיס קשר חם בין התלמיד למורה ובשגרה יומיומית קבועה המעניקה תחושת ביטחון". תוכנית הלימודים בתיכון אנתרופוסופי "שואפת לקדם חשיבה עצמאית ובהירה, והתלמידים מכוונים לחקור רעיונות שיטפחו את תפיסת העולם הערכית

¹³ראו באתר: '[חינוך ולדורף בישראל](#)' בדף 'אמות המידה לבית ספר ולדורף'.
¹⁴ Tobias, R. The Educational Tasks and Content of the Steiner Waldorf & Rawson, R Curriculum. Steiner Schools Fellowship Publications.

הכוללת שלהם". לכן, הלימוד הינו רב-תחומי ומשתף את התלמידים בתהליכי הלימוד, מטפח יוזמות עצמאיות שלהם ומעודד לימוד עצמי רב. "משימתם של המורים בשלב זה היא לאפשר היפתחות והתפתחות של עולמם הפנימי של התלמידים ולעזור להם להפוך ממתבגרים למבוגרים עצמאיים, יצירתיים ואחראיים".¹⁵

החוויה של הילד בעולם, על פי המינוח הרווח בחינוך ולדורף, היא בלתי מפרידה. הילד הוא "איבר חישה" אשר חש בכל גופו את ההוויה שמסביבו; ויכול, לטענת מחנכי ולדורף "לחוש עד עמקי נשמתו" (בגלל "עורו הדק") את הלכי הרוח המקיפים אותו.¹⁶ מערכות החינוך ברוח ולדורף בישראל מנסות לתת מענה מותאם לצרכים של הילדים וגם לדרישות מהסביבה. לטענת אחת המחנכות: "בכך דווקא מסייעת המסורת היהודית-ישראלית, אשר אם נרד לעומקה, נגלה שהמקור שלה הוא בחגים חקלאיים-פגאניים ובעונות השנה, ולא דווקא באירועים היסטוריים מטילי אימה העשויים להעביר מסר של אלימות; קונפליקט ומאבק קיומי".¹⁷

5. אידאולוגיה ותיאולוגיה

החברה האנתרופוסופית מתארת את עצמה כ"שביל של ידע, שנועד להביא את הרוחני שבאדם, אל הרוחני שבעולם". חברי התנועה האנתרופוסופית סבורים כי "מדע הרוח האנתרופוסופי פותח לפני האדם המודרני דרך להשקפת עולם רוחנית ואנושית חדשה. במרכזה "נמצאת האישיה החופשית והחושבת של האדם העצמאי, המסוגל להתעלות להבנה וניהול מוסרי של חייו מתוך עולם רוחני צרוף"¹⁸. האנתרופוסופיה מתבססת במידה רבה על רעיונות תיאוסופיים וכתבים רבים של שטיינר נכתבו עוד לפני שפרש מן האגודה התיאוסופית. אולם, שטיינר הסתייג ממרכזיות של תפיסות ומושגים בודהיסטיים והינדואיסטיים באגודה התיאוסופית והדגיש מקורות נוצריים ואזוטריים מערביים. מאפיין ייחודי של האנתרופוסופיה כתפיסה דתית מטפיזית-איזוטרתית הוא ההיבט הפילוסופי המערבי שלה. היסודות הפילוסופיים נעוצים בהכשרתו האקדמית של שטיינר, אשר בין היתר, ערך את כתביו של גתה בתחום מדעי הטבע (ראוי לציין שתפיסת הטבע של גתה איננה מקובלת היום כתפיסה מדעית קבילה), וכן את כתביהם של פילוסופים והוגים אחרים ובהם גם שופנהאואר.

לפי ברגמן, האנתרופוסופיה, בדומה לתיאוסופיה, מבוססת על תורה של גלגול נשמות, וכל אדם נולד לתוך נסיבות שהוא עצמו גרם להן בגלגולו הקודם. אישיותו של האדם מורכבת מארבעה חלקים: הגוף החומרי, גוף האתר, הגוף האסטרלי והאני. חלקים אלה

¹⁵הציטוטים לקוחים מן האתר: '[חינוך אלטרנטיבי - זרמי חינוך עצמאי בישראל](#)'.

¹⁶מירי מתתיה, "[חינוך ולדורף בגיל הרך וחגי ישראל](#)", מגזין **אדם עולם**, מס' 33, ינואר-פברואר 2015, 48.

¹⁷מתתיה, **שם**.

¹⁸אנתרופוסופיה – מדע הרוח מייסודו של ד"ר רודולף שטיינר", [אתר כתב העת 'אדם עולם'](#).

מתפרדים לאחר המוות, להוציא את האני, אשר ממשיך את דרכו לקראת התפתחות נוספת. על האני של האדם מוטל התפקיד לפתח מתוכו של האדם כוחות נוספים שעדיין לא פותחו בו.¹⁹ ההדרכה לפיתוח כוחות אלה ניתנה על ידי שטיינר עצמו בספר שכותרתו "כיצד תרכוש דעת עולמות עליונים" (יצא לאור בעברית, בהוצאת רשבני, שנת 1960). פועל יוצא של הידע הזה הוא התפיסה לגבי אופן חינוכו הרצוי של האדם, וגם לגבי אופן הארגון הרצוי של החברה האנושית.²⁰

6. האנתרופוסופיה והיהדות

שאלת האנתרופוסופיה והיהדות היא שאלה מורכבת, שנידונה לאחרונה על ידי חוקרים רבים, בכללם, הלמוט זנדר (Helmut Zander), פטר שטאודנמיייר (Peter Staudenmaier) ואנסגר מרטינס (Ansgar Martins). שטיינר, בכתביו הרבים, הציג עמדות שונות, ולעתים סותרות, כלפי היהדות והיהודים. לצד אמירות שליליות על כך שליהודים נטייה טבעית לחומרניות, והם אינם נוטים בטבעם לרוחניות,²¹ ועל כך שמוטב שהיהודים יתמזגו בעמים אחרים ויפסיקו להתקיים כאומה עצמאית,²² הסתייג שטיינר מן האנטישמיות בת זמנו כירודה מבחינה אינטלקטואלית, לקויה מבחינה מוסרית וסרת טעם.²³ במאמרו 'רודולף שטיינר והשאלה היהודית' טען שטאודנמיייר שדעותיו של שטיינר על היהדות עברו שינויים משמעותיים במהלך התפתחותו האינטלקטואלית, מאימוץ לא מודע של דעות קדומות אנטישמיות, לגינוי פומבי של האנטישמיות המאורגנת ועד לפתוח תיאוריה מורכבת אודות התפתחות האנושות והקוסמוס הכוללת גם יסודות אנטישמיים.²⁴

החוקר הישראלי ישראל קורן, שהיה מקורב לתנועה האנתרופוסופית, חזר על הטענות כנגד הגישה האנטי-יהודית של שטיינר. במאמרו 'רודולף שטיינר והיהודים: העובדה שהיהדות עדיין קיימת היא טעות של ההיסטוריה', שהתפרסם בעיתון 'מקור ראשון',²⁵ טוען קורן כי עיון בכתבי שטיינר ובדברי הביקורת עליו מוביל למסקנה כי מדובר בהוגה אנטי-יהודי שסבר כי על היהדות לעבור מן העולם. קורן טוען שהניסיונות להסביר את

¹⁹ מתוך דברי המבוא של ברגמן לספר בעריכתו: **רודולף שטיינר**, כיצד קונים דעת עולמות עליונים, (תרגום: נחמן בר שלום), ירושלים: רשבני, 1960.

²⁰ בן-צדוק, **יהדות ואנתרופוסופיה**, הוצאת הומני, 2009, עמ' 23-24.

²¹Rudolf Steiner, *Geshichte der Menschheit*, Dornach 1968, 70.

²²Rudolf Steiner, *Geshichte der Menschheit*, Dornach 1968, 189.

²³Rudolf Steiner, *Gesammelte Aufsätze zur kultur und Zeitgeschichte 1887-1901*, Dornach 1966, 378-379.

²⁴Peter Staudenmaier, "Rudolf Steiner and the Jewish Question", *Leo Baeck Institute Yearbook*, 50 (1), 2005). 128-129.

וראו גם את ספרו (המבוסס על עבודת דוקטור שכתב באוניברסיטת קורנל) *Between Occultism and Nazism: Anthroposophy and the Politics of Race in the Fascist Era 1900-1945*.

²⁵ ישראל קורן, "רודולף שטיינר והיהודים", **מקור ראשון - המוסף לשבת**, 16.11.12.

דבריו של שטיינר או להגן עליו הינם אפולוגטיים וחלשים, בהיותם חסרי מימד ביקורתי. אכן, לשטיינר היו אמירות שנראות סותרות את הטענה על היותו הוגה אנטי-יהודי, אך לדעת קורן "ניתן ליישב בין אמירותיו הסותרות באמצעות הבחנות ברורות וניתוח טקסטואלי, ובאופן המצביע בבירור על עמדתו האנטי-יהודית הרדיקלית".²⁶

שאלת יחסו של שטיינר ליהדות העסיקה גם חברים בתנועה האנתרופוסופית, שרבים מהם דחו את הטענות בדבר אמירות אנטישמיות וגזעניות בכתביו של שטיינר. ועדת שהוקמה ביוזמת התנועה האנתרופוסופית בהולנד בשנת 2000 לבדיקת ה"אנתרופוסופיה ושאלת הגזע" קבעה שאין למצוא בכתביו של שטיינר תורות גזעניות. יחד עם זאת, היא הכירה בכך שיש בכתביו כמה אמירות שאם היו נאמרות כיום היו מהוות עבירה על האיסור על הפליה על רקע גזעי שבחוק ההולנדי.²⁷

למרות אמירותיו של שטיינר בגנות היהדות, והמוטיבים הנוצריים בהגות האנתרופוסופית, יהודים רבים הצטרפו לתנועה האנתרופוסופית מראשיתה, ואף מילאו בה תפקידים מרכזיים. החוקר הגרמני אנגר מרטינס הראה שלצד יהודים שראו באזוטריקה הנוצרית של שטיינר דרך להתגבר על השורשים היהודים שלהם, יהודים אחרים שהתעניינו באנתרופוסופיה (ובראשם הוגו ברגמן וארנסט מילר) דגלו בסינתזה בין רוחניות יהודית ואנתרופוסופיה.²⁸

7. ביקורת נגד התנועה האנתרופוסופית

7.1. ביקורת נגד התנועה – כללי

אחת הביקורות המרכזיות ביחס לתנועה האנתרופוסופית היא שהאופן בו היא מציגה עצמה כ"מדע רוח" אובייקטיבי בעל מאפיינים אמפיריים מטשטש את ההיבטים הדתיים והאיזוטריים שעומדים ביסוד תורתו של שטיינר. "הפרדוקס של האנתרופוסופיה", כותב היינר אולריך, "טמון בכך שמה שהוא בסופו של דבר מיתולוגיה מציג עצמו כמדע. הנוכחות האוניברסלית של הנשמה, מספרים בעלי ערך סימבולי, והגיון של דימויים חיים אצל שטיינר הם בעצם ניסיון להכשיר את החשיבה המיתית וחיים של פולחן בציביליזציה הנשלטת על ידי המדע".²⁹

²⁶ נמרוד סמילנסקי-פרידמן, "תורת ישראל" – ראיון עם ישראל קורן, מגזין אדם עולם, מס' 33, ינואר-פברואר 2015, עמ' 29-32. בראיון מסביר קורן כי הגיע לעמדתו הביקורתית המבטאת "הסתייגות גמורה" מהאנתרופוסופיה אחרי שנים רבות של "למידה, הפנמה ואימוץ" של התחום, לרבות לימודי חינוך אנתרופוסופי (במשך שלוש שנים) באמרטון קולג', אנגליה.

²⁷ לסיכום הדו"ח, ותגובה של שטאודנמייר, ראו כאן.

²⁸ Ansgar Martins, Hans Büchenbacher; Eribberungen 1933-1949. Zugleich eine Studie zur Geschichte der Anthroposophie in Nationalsozialismus (Frankfurt: Info3, 2014), pp. 380-407. למאמרו של אולריך שפורסם לראשונה בשנת 1994 בכתב העת Prospects: The Quarterly Review of Comparative Education ופורסם מטעם אונסק"ו בשנת '00 ראו [פורסם שנית מטעם אונסק"ו בשנת 2000 ראו כאן](#), עמוד 3.

7.2. ביקורת נגד חינוך ולדורף

את הביקורת לגבי חינוך ולדורף בישראל ובעולם ניתן לחלק לשלושה חלקים עיקריים: העדר שקיפות בנושא היחס בין האנתרופוסופיה כשיטה בעלת מאפיינים איזוטריים לבין חינוך ולדורף, המשמעות החברתית של החינוך האנתרופוסופי בישראל ביחס לחינוך הציבורי, וביקורת על הפדגוגיה האנתרופוסופית גופא.

ביקורת השקיפות עוסקת בעיקר בשאלה באיזו מידה ההורים המצרפים את ילדיהם לחינוך ולדורף מודעים לזיקה בין החינוך לבין תפיסת העולם האנתרופוסופית הכוללת. בין היתר, נטען כי השימוש במושג האנתרופוסופי של האני מציג את בית הספר כמי שמקדם אינדיבידואליזם ומקנה מקום לייחודו של הילד, כאשר הלכה למעשה הפרקטיקות החינוכיות הן נוקשות ואחידות עבור כלל התלמידים. בתגובה לביקורת זו, נאמר בעיקר כי אכן חינוך ולדורף איננו מלמד את הילדים תכנים אנתרופוסופיים, אלא רק משתמש בכלים אנתרופוסופיים לצורך הגישה אל הילדים והבנתם, ועיצובה בהתאם של סביבה חינוכית.³⁰

בהקשר החברתי, הביקורת על החינוך האנתרופוסופי היא שבדומה לזרמים מקבילים, כמו למשל החינוך הדמוקרטי, הפך חינוך ולדורף לאמצעי להפרטת מערכת החינוך ולהפרדה בין מערכות אליטיסטיות לחינוך הציבורי. ברוח זו, בשל הכיתות הקטנות, תשומת הלב הפדגוגית והמיעוט היחסי של אלימות במערכת החינוך האנתרופוסופית,³¹ היא נתפסת (בלי קשר לתכניה) כחלופה עדיפה על המערכת הציבורית, מה שמביא בסופו של דבר לפגיעה בחינוך הציבורי.³² לאחרונה, הציג בועז גאון את החינוך האנתרופוסופי כממלא מקומו של החינוך הקיבוצי, ועמד על החיכוכים שנוצרו בניסיון לשלב את הזרם האנתרופוסופי בתור מגמה מקבילה בבית ספר ציבורי.³³ לעניין זה, מעמדו של החינוך האנתרופוסופי אינו שונה מכל זרם פרטי או פרטי-למחצה אחר במערכת החינוך בישראל. עם זאת, הטענה הנרחבת יותר כנגד חינוך ולדורף היא שהוא

³⁰ ראו למשל דיון ביקורתי ותגובות לו במאמרה של יעל דקל, '[ראיתי ילדים סורגים](#)', הד החינוך, פברואר 2013.

³¹ למחקר בעניין זה ראו: ד"ר צחי ארנון ואורן שלו, "תוקפנות בגיל הרך: מחקר השוואתי בין גני ילדים בחינוך הרגיל ובחינוך האנתרופוסופי", [הד הוגן](#), 2008. בסיכום כותבים המחברים: "מחקר זה מצא כי רמות התוקפנות של ילדים בגני ילדים אנתרופוסופיים נמוכות באופן מובהק מרמות התוקפנות של ילדים בגני ילדים רגילים, וזאת מעבר להבדלים בסוגי הפעילות ובין המינים. המחקר מנסה לענות על השאלה מה בחינוך האנתרופוסופי גורם להבדלים אלה, ומעלה השערה שמדובר בהיעדר תחרותיות ובחינוך לשיתוף פעולה".

³² ראו: אריה קיזל, "החינוך הדמוקרטי הממייין בישראל: תיקון עולם או בדלנות?", [עיונים בחינוך](#), 6 (סדרה חדשה), יולי 2012, עמ' 46-61.

³³ בועז גאון, "לא שקט בקרית טבעון", [ליברל](#), גיליון 1, יולי 2014.

"חינוך בועה", היוצר עולם בעל שלושה פנימית ומהנה מבחינה אסתטית, שאיננו מקנה כלים להתמודדות עם המורכבות של המציאות החיצונית.³⁴

הביקורת השלישית נוגעת לנוקשות של התורה החינוכית ואי-גמישותה לשינויים שחלקם הם תוצר של הזמן, וחלקם פרי אינטראקציה עם ידע אקדמי ומעשי שהתפתח בשדה החינוכי. נוקשות זו היא במידה רבה תוצאה של המעמד הסמכותי של שטיינר ביחס לתכני החינוך, והרצון לשמר את שיטתו כפי שהיא. לצד זאת, ישנם גם מאפיינים תרבותיים שמקורם בקרקע גידולו ופעולתו של שטיינר במרכז אירופה, ושלא זכו מאז לדי התייחסות או התאמה. כך למשל, הפרקטיקה של חלוקת ההתפתחות החינוכית של הילד לשלושה שלבים, בני שבע שנים כל אחד, נתפסת כמלאכותית ולא מותאמת להתפתחויות עכשוויות, וכן נשמעה ביקורת על עיכוב התחלת לימודי הקריאה לשלב השני מבין שלבים אלה. עיכוב זה מעורר גם קשיים במעבר חזרה מהחינוך האנתרופוסופי אל החינוך ה"רגיל".³⁵

התגובות לביקורות האלה כוללות בעיקר ניסיונות מצד מחנכים וחוקרים אנתרופוסופיים להעמיד את האנתרופוסופיה בהקשר של המחקר הנוכחי. כך למשל, בוחן גלעד גולדשמידט בספרו 'עולמה של הילדות' את העקרונות האנתרופוסופיים ביחס לתורתו של פיאזה, וניסיונות נוספים ברוח זו נעשים גם באוסטרליה.³⁶ כמו כן, כהכנה לכניסת ילדים למערכת החינוך האנתרופוסופית, מתבצעים הדרכות וקורסים להורים בנושא החינוך האנתרופוסופי.

8. פרסומים על התנועה

8.1 ספרות של התנועה עצמה

הספרות של התנועה בארץ כוללת בעיקר את הוצאתם לאור של כתבי שטיינר בתרגום לעברית בהוצאת הרדוף שמוקדשת לעניין זה. בתחום זה ראו לאור עשרות כותרים, של שטיינר ושל מחברים אחרים, אשר משמשים כתשתית הידע של התנועה בעברית ועוסקים בכלל תחומי העניין של האנתרופוסופיה – ובהם כאמור האומנות, האוריתמיה, החקלאות, הרפואה והחינוך. מבחינת כתבים של שטיינר ראויים לציון מיוחד: 'מחשבות היסוד של התיאוסופיה', המעמיד את עקרונות האנתרופוסופיה ביחס לתיאוסופיה; 'פילוסופיה של החירות', המציג את התפיסה המוסרית ואת האוטונומיה של היחיד

³⁴ ראו למשל התייחסות [בבלוג של מורה לשעבר בחינוך ולדורף בארה"ב](#).

³⁵ ראו למשל: אסף גלעד, 'לא כולם מתלהבים מהאנתרופוסופיה', כלכליסט, 22.3.12; ראובן לייב, 'סערה חינוכית ושמה אנתרופוסופיה' באתר News1, 7.5.10.

³⁶ ראו: Jennifer, Gidley. "Turning tides: Creating dialogue between Rudolf Steiner and 21st century academic discourses." *RoSE—Research on Steiner Education* 1.1 (2010). בעשור הקודם פורסמו באוסטרליה תשע עבודות דוקטורט על החינוך האנתרופוסופי וחמש נוספות היו בתהליך כתיבה.

ועוסק גם בנושא האהבה; 'מדע הנסתר, גוף-נפש-רוח' ו-'כיצד קונים דעת עולמות עליונים', המציגים את ההיבטים המטפיזיים והתיאורטיים בתורתו של שטיינר.³⁷

בנוסף, בשנים האחרונות יצאו לאור בהוצאה זו שני ספרים בולטים מאת מחברים ישראלים, המציגים באופן נגיש את התפיסה האנתרופוסופית בהקשר החינוכי ובהקשר הרפואי. הראשון הוא ספרו של ד"ר אבישי גרשוני, 'ילדות בריאה: בריאות וחינוך ילדים לאור האנתרופוסופיה' (2006) והשני ספרו של גלעד גולדשמידט 'עולמה של הילדות: ילדות, חינוך וליוי הילד מנקודת המבט של חינוך ולדורף' (2008). בשני ספרים אלה ניכר הניסיון להעמיד את הגישה האנתרופוסופית גם ביחס לתפיסות חינוכיות ורפואיות מקובלות, והוצאתם לאור משקפת את התפשטותו של החינוך האנתרופוסופי ואת הצורך לתת מענה לצרכים הנובעים מכך. הוצאה לאור נוספת העוסקת בכתבים אנתרופוסופיים היא הוצאת 'הומני' בתל-אביב, שהוציאה לאור כעשרה ספרים, שמרביתם לא חוברו על ידי שטיינר. ספרים אלו עוסקים ברפואה ובתזונה ברוח האנתרופוסופיה וכן בתנועה האנתרופוסופית ובהתקבלותה בארץ. ספר נוסף הראוי להתייחסות הוא 'יהדות ואנתרופוסופיה: המפגש של ש"ה ברגמן עם ד"ר רודולף שטיינר', שיצא לאור בהוצאת הומני, המזוהה כאמור עם התנועה האנתרופוסופית. כתב העת 'אדם עולם' רואה אור פעם בחודשיים ועוסק באנתרופוסופיה ובחינוך ולדורף, ועיתון הילדים 'אדם צעיר', מבוסס כולו על שיטת החינוך האנתרופוסופית. בנוסף, ההוצאה לאור 'אדם עולם' מפעילה גם [אתר אינטרנט](#) המאגד את עדכוני הקהילה האנתרופוסופית בישראל.

8.2. אתרי אינטרנט של התנועה

- [אנתרופוסופיה בישראל](#)
- [כתב העת 'אדם עולם'](#)
- [קיבוץ הרדוף והוצאת הספרים הרדוף](#)
- [הוצאת הספרים הומני](#)
- [כפר רפאל - קהילה שיקומית ברוח האנתרופוסופיה](#)
- [המגמה להכשרת מורים לחינוך אנתרופוסופי במכללה האקדמית 'דוד ילין'](#)

8.3. כתבות בעיתונות בארץ ובעולם

להלן הפניות לכתבות השונות הנזכרות בגוף המאמר, בצירוף כתבות נוספות:

---

³⁷ לרשימה מלאה [ראו כאן](#).

- רינת פרימו, '[החינוך האנתרופוסופי יוצא מהארון](#)', ynet, 22.10.2008.
- בועז גאון, "לא שקט בקרית טבעון", ליברל, גיליון 1, יולי 2014.
- יעל דקל, '[ראיתי ילדים סורגים](#)', חד החינוך, פברואר 2013, כר' פ"ז, גיליון 4, עמ' 102-98.
- יואב איתאל, '[משרד החינוך מתכוון להוציא צו סגירה לבית הספר הכרם זכרון יעקב](#)', מגזין המושבות, 23.8.2014.
- ראובן לייב, '[חשיפה: סערה חינוכית ושמה אנתרופוסופיה](#)', אתר news1, 7.5.2010.
- אסף גלעד, '[לא כולם מתלהבים מהאנתרופוסופיה](#)', כלכליסט, 22.3.12.

8.4. ספרות מחקרית וביקורתית על התנועה בארץ ובעולם

ככלל, קיים מיעוט של מחקר אקדמי על התנועה שאיננו נעשה מבין שורותיה.³⁸ כך למשל, המחקר היחיד והעכשווי בשאלת השתלבותם של בוגרי החינוך האנתרופוסופי בחברה בישראל נעשה מתוך חוגים אנתרופוסופיים. בולט בחסרוננו בעניין זה מחקר סוציולוגי הבוחן את מידת ההזדהות של בוגרי חינוך ולדורף עם הערכים ותפיסת העולם האנתרופוסופית, זיקתם לתנועה בהמשך וכדומה. כמו כן, בולטת בחסרונה ביוגרפיה מדעית שיטתית של שטיינר בעברית, אף שביוגרפיות כאלו קיימות באנגלית וגרמנית.³⁹

א. ניתוח אנליטי ביקורתי של תפיסתו הדתית-פילוסופית של שטיינר נמצא אצל אולריך:

Heiner Ulrich, "Rudolf Steiner (1861-1925)", *Prospects: the quarterly review of comparative education* (Paris, UNESCO: International Bureau of Education), vol. XXIV, no. 3/4, 1994, p. 555-572, [See Online](#).

ב. ספרו של שטאודנמייר הנזכר לעיל:

Peter Staudenmaier, *Between Occultism and Nazism: Anthroposophy and the Politics of Race in the Fascist Era 1900-1945*, Leiden: Brill, 2014.

---

³⁸ לדיון על כך ראו במבוא למאמרה של ג'ניפר גידלי (Gidley), ראו לעיל הערת שוליים 37. Ullrich, Heiner, *Rudolf Steiner*: Bloomsbury: London, 2008; Helmut Zander, *Rudolf Steiner*: ³⁹ Die Biografie. Piper: München 2011.

ג. למאמר הסוקר באופן חיובי את מיעוט האלימות בגני ילדים אנתרופוסופיים: ד"ר צחי ארנון ואורן שלו, "תוקפנות בגיל הרך: מחקר השוואתי בין גני ילדים בחינוך הרגיל ובחינוך האנתרופוסופי", [הד הגן](#), 2008.

ד. אתרי אינטרנט המבקרים את התנועה האנתרופוסופית, בארה"ב ובישראל:

- [ארגון PLANS בארה"ב](#) החושף את השורשים הדתיים לכאורה של החינוך האנתרופוסופי.
- האתר [Waldorf Watch](#) הכולל בעיקר מאמרים מאת החוקר רוג'ר רולנס וגם [הפניות רבות למחקרים ביקורתיים של חוקרים אחרים על חינוך ולדורף](#).
- [קבוצת הדיון Waldorf Critics](#)
- [אתר האינטרנט של ישראל קורן](#), ובו גם פרק כתוב המסכם את הביקורת על שטיינר והיהדות.
- [שרשור מפורט בפורום הייד פארק 'בחדרי המיסיון'](#), כולל ציטוטים מכתבי שטיינר.

9. סיכום

כפי שמציין תומר פרסיקו, ישראל היא אחת המדינות בה חינוך ולדורף זוכה, יחסית לגודל האוכלוסייה, לתפוצה הגדולה ביותר. פרסיקו מאפיין את האנתרופוסופיה בישראל, בשונה מתורות אחרות (כדוגמת הסיינטולוגיה והקבלה הניו-אייג'ית), כמי שמפגינה דפוסי פעילות של תנועה שורשית (Grassroots), הבנויה "מלמטה למעלה" – זאת אומרת מהפעילים בשטח – ולא "מלמעלה למטה" בהובלת גורו כריזמטי או ארגון ממוסד כלשהו. זוהי תורה שכוללת לא רק אמונות, אלא פרקטיקה והשקפת עולם כוללת.⁴⁰

ייחודה של התנועה האנתרופוסופית בישראל כתנועה דתית-רוחנית עכשווית נעוץ בשני גורמים: בהיקפו ובהתקבלותו המוצלחת יחסית של חינוך ולדורף בישראל, וברגישות המוגברת בישראל לשאלת יחסו של שטיינר אל היהדות. כניסתו של החינוך האנתרופוסופי לזרם המרכזי בישראל, עד כדי פרסום ראיון טלוויזיוני של שר החינוך שי פירון עם מנהל בית ספר אנתרופוסופי בנובמבר 2013,⁴¹ מחייבת את התנועה להסביר את התכנים החינוכיים שלה לציבור רחב יחסית של הורים ומתעניינים שאינם באים מתוך חוגים אנתרופוסופיים, וגם מביאה לחידוד ההפרדה הפורמלית בין התנועה

⁴⁰ ['איך גרמו לי להיות פגאני', לולאת האל](#), הבלוג של תומר פרסיקו.

⁴¹ [ראיון יוטיוב עם אלון ירושלמי](#), מנהל בית הספר 'שקד'.

למערכת החינוכית ולהצנעת היבטים מסוימים בפעילות ובתפיסת העולם האנתרופוסופית. שאלת המקורות הנוצריים של האיזוטריקה האנתרופוסופית וסימני השאלה הנוגעים ליחסו של שטיינר אל היהודים נותרים מרכזיים להתמודדותה של התנועה עם הלחצים החיצוניים באקלים החברתי-אידיאולוגי הנוכחי בישראל.

הכינו את הדו"ח: פרופ' בועז הוס, דוד ברק-גורודצקי, טלי גור.

תאריך עדכון אחרון: 15.8.16